

Literatura-motak mugatu nahian asmo batzuk

Euskera, 19. zk., 1974: 295-302.

Saio labur hau zertaz izango den argitu aurretik, zertaz izango ez den aipatzeak lana erraztuko ditalakoan esan nahi dut: hemen ez dutala literatura-moten hixtoririk egingo, eta ez dutala euskeraz idatzi denaren berririk emango ere.

Hau batetik.

Bestetik, azaldu nahi dutanaren eragina nondik nora sortua den aipatu nahi dut, honek ere bai bait du bere garrantzia: gure errian oraintsu ugaltzen ari diren sariketa batzutako mahaikide izatea gertatu zait, eta ikusi dutanez, sari bila datozen lan hoietan literatura-motak aski nahastuak datoz. Ez naiz ni garbi zale amorratu hoietakoa, eta ez ditut literatura-mota klasikoak: *ipuina*, *kontua*, *olertia*, *antzerkia*, *nobela* –laburra eta luzea– eta *saioa*, kutsu gaberik ikusten; ezina da, gainera. Gai hau mahaikide bati aipatzerakoan honek ongi esan zidanez, ba dakit literatura-mota hoiien mugaketak xinpleak ez direla, eta gaurko askatasun berriak molde hoiiek berritu eta askotan aberastu ere egin dituztela.

Eta, egia bait da, nik ere halaxe aitortzen dut hemen.

Baina konplejitate berri hau aitortu eta onartu eta gero ere, uste dut gai honek bere arreta eskatzen duela. Literatura moten mugaketak piska bat aztertzeak ez dio sortzaileari bere lana egiteko behar duen askatasunik kenduko; bestalde, jakinaren gainean dagoenak bakarrik du aukerak egiteko askatasuna.

Nere asmoa, azterketa honi laguntzeko zerbait eskaintzea besterik ez da.

Lana ahal dutan gehien errazteko eta laburtzeko, bereizten errazagoak diren literatura-motak: *antzerkia* eta *olertia*, alde batera utziko ditut, eta *ipuina*, *kontua*, *nobela* –laburra eta luzea– eta *saioa* izango dira piska bat mugatzen saiatuko naizenak, literatura-mota hoiiek nahasten bait dira gehien.

Ipuina eta kontua

Ipuina eta *kontua* askotan esan nahi berarekin erabiltzen ditugu, eta bakoitzak bere nortasun berezia ba du.

Erderaz "short story" edo "conte" edo "cuento" deitzen dioten literatura-mota askotan euskeraz *ipuina* bezala aipatzen da. Eta nolatan gertatzen den iturrira joateko bi uste aipa ditzakegu: 1) gazteleraz nahasketa bera dutela, eta 2) "short story" edo "conte" edo "cuento" bezala aipatzen den literatura-motak ez duela euskeraz orain arte lantze aundirik izan.

Hala ere, gure iztegi batzutan berezkuntza hau egiten da:

PIERRE LHANDÉ-nak hauxe dio:

Ipuhi, iphuin: Conte, récit plus ou moins mensonger.

Khondu, khontu: Conte, narration.

BATASUNAREN KUTXAK Pierre Lhande-k bezala:

Ipuina: Gezurrezko gertaera entzungarria, dio, eta erasten dio: Haurrentzako pasadizo asmatua.

AZKUE-k berriz:

Ipui: Cuento, fábula, dio, eta,

Kontu: Cuento, narración.

Eta PLAZIDO MUJIKAK:

Kontu: relación, narración, Ipuin: fábula, ficción.

Hemendik atera dezakeguna, ba, haxe da:

Ipuina: Gezurrezko gertaera entzungarria bat dela; batez ere umeentzat, baina baita hixtorian zehar ahoz-ahoz pasa izan den asmaketa ere.

Kontua, berriz: idatziz egina bezala sortu den literatura mota bat dela.

Orain, *ipuinak* eta *kontuak* berez dituzten ezaugarri nabarmenenak aitatu ditzagun.

"Ipuina" zer den

Ipuina da, noski, gizarteak ezagutu duen literatura-biderik zaharrena: ahoz-ahokoa.

Gizonak beti izan du: batetik, gainontzekoei zer gertatzen zaien jakiteko barru-barruko gogo bat, eta bestetik, nor-beraren esperientzia gainontzekoei erakusteko eragin bizia.

Ba, ipuina, komunikazio egarri honek gizona jarri duen bideetatik zaharrena izango da.

Ipuinaren bide zahar hau izen-gabekoa, anonimoa, da; eta ez inorena ez delako, denen artean egina, irekia, izan delako baizik. Ipuina, gizon eta emakumeak belaunaldiak zehar eta erri batetik bestera, erantsi eta kendu dizkietenarekin, idatziz jarri den arte etorri den bide luze eta arrigarri bat da.

Iturriak non ote?

Menéndez Pidal-ek dioenez, gizonaren adimena berarekin jaio dela esan genezake, eta ipuina pilatzen joan den jakintza, erri askotako jakituriaren laburpen aberats bat dela. Ipuinen eta mitoen sorbideak ez dabilta urrun, eta hontaz Martin Etxeberriak gauza interesgarri franko esan digu *Jakin*-ek argitara berria duen *Euskaldunen ipuin arrigarriak* liburuan.

Eta "kontua" zer den

Ipuina zaharra bada, kontua berri-berria dugu.

Emeretzigarren gizaldiak kontu-idazle on-onak eman ditu: Alan Poe, Maupassant eta Gogol, iru aipatzeko: baina ogeigarren gizaldian artu du kontuak gaur duen indar berria: orain egunkariak eta aldizkariak maiz argitaratzen dituzte, eta kontu-liburuak ugaltzen ari dira; gure artean ere, eta batez ere sariak direla merio, literatura mota hau ugaltzen asia da.

Hala ere ba du oraindik lotsa bat: "Txanogorritxu"-ren ipuin-motarekin lotzen dutela askok.

Eta ez da hala.

Ba dituzte *alkarrekikoak*, noski; ipuinak eta kontuak gehienetan laburrak dira, irakur-aldi batekoak; kontatzen diren hixtoriak miresgarri den zerbaitek bereizten ditu; gaiak, bietan egi-itxurakoak edo sineskaitzak izan ditezke, eta sortzen diren korapiloak sintesisko teknika berri batekin argitzen dituzte. *Ez-berdintasunak* ere ba dira, ordea: ahoz-aho etorri den ipuinak ez dakar inoren izenik, erriak sortua da, eta kontua, berriz, ikasia eta landua da, egile ezaguna du eta idatzi bidez sortu eta betiko finkatua geratu da; ipuinak bere ipuin-ondore edo ikaspena dakar, eta kontuak ez.

Horacio Quiroga kontalari aundiak dionak mugatzen du, behar bada, kontuaren izakera ondoan:

Kontua, jo-muga batera tiratako darda edo fletxa bat da.

Eta ba dakigu darda bere bidetik urteten bada ez dela jo-mugara iritxiko.

Honek kontua *neurritz* mugatzen du, eta neurri honek ematen dio kontuari bereizgarri duen laburtasuna; baina laburtasun hau ez da tankerak edo formak agintzen duen zerbaitek, barrutik daramanaren *ondorena* baizik: kontuak ekintza bat besterik ez du kontu behar; kontalaria, abiadorea bezala da, ezin da egazkinarekin toki askotara irixteko asmotan urten, ez eta bi tokitara joateko asmoz ere, *toki jakin batera* irixteko asmoz baizik; norabait iritxi nahi badu behintzat.

Nobelatik bereizten duen zerbaitek ageri da hemen.

Zuzenerako duen grina honek esan nahi du, kontuan, nobelan ez bezala, bideko gertakizun, eranskin eta joan-etorriak alde batera utzi eta aurretik aukeratutako jo-mugara, mamira, joan behar duela. Kontuan ez da kontatzen den gertakizunaren *aurrekorik* eta ez *ondorenik* ere esaten; alde batetik argazki baten itxura du: unetxo bat, sistada bat, erakusten du, biziaren zati motx, bakar eta esplikatzeko ez dena.

Beste oinarriko bi legetara makurtu behar du kontuak:

1) *Ekintza, akzioa, etengabeko jario bat bezala edatu behar du egileak*. Eragozpenik eta oztoporik gabe, ingurune gabeko ibai bat bezala, eta gaiak agintzen dion igi-neurrian jetxi behar du.

2) *Kontalariak, ekintza adierazteko behar-beharrezko dituen itzak besterik ez ditu erabili behar*. Itzak ekintza adierazi dezakete, baina ezin dira ekintzaren ordeko bezala erabili; behar-beharrezko diren itz juxtuak bakarrik erakutsiko dute ekintza garbien; itz hoiak arkitu egin behar. Nobelaren teknika, hontan zabalagoa da.

Baina kontuaren teknikak ahaleginean erabilia ere, ezin dute berez miresgarria den kontuaren ondoriorik iritxi egilearen zentzuak, gaitasunak, arteak eta sortzeak berezko duten azken puntua eransten ez badiote.

Kontua eta nobela

Kontua eta nobela elkar lotzen dituzten iritziak ba dira.

Gayol Fernández-ek, esate baterako, uste du kontua nobela-labur bat besterik ez dela.

Hala ere, gehienak ados daude nobela eta kontua bi literatura-mota direla.

Hara hemen berdinak ez diren berezgarri batzuk:

1) Kontuak, esan dugunez, gertakizun bakar bat kontatzen du, eta nobelak, asko. 2) Kontua laburra da; nobela, luzeagoa. 3) Kontua, bizi-sakon-bortitza da, eta noblea, berriz, zabal-edatsua. 4) Kontuan, egileak eskutik eta firmeki artu eta asieratik bukaeraino aurretik markatutako bidetik eraman behar ditu pertsonajeak, eta behar-gorri hau da, ain zuzen, kontuak behar duen tensio bizi-sakon-bortitza sor arazten duena; nobelan, bestalde, pertsonajeak askotan sortzen ari diren neurrian asten dira berezitasuna eta karakterra artzen, eta egileak uste ez duen bideetatik abiatzen dira.

Bai kontuak eta baita nobelak ere, gai berdina dute: bizitza; lantzeko erabiltzen diren erreminta eta bideak dira ezberdinak. Hala, nobelak eta kontuak bi literatura mota ezberdinak erakusten dituzte; ez aurkakoak, bikiak edo paraleloak baizik.

Nobela eta nobela-laburra

Nobela, literaturak erakus lezaken adibide oso eta konplejoena da. Bizia agertzea, gizonaren bizitza-bide eta mail guziak erakustea, gizartearen ispilu izatea, da nahi duena; ez gutxiago.

Stendhal-ek halaxe mugatu zuen: "nobela, bide zabal batean pasiatzen den ispilua da".

Teknikari buruz, iru dira nobelaren lehengai bereizgarriak: *gertaera*, *personajeak* eta *ingurua*.

Gertaera ez da, kontuan bezala, bakarra; bizi osoa erakusteko nahimena duenez, nobelak gertaera aundi eta txikiak eta beren arteko dituzten arreman, elkarkizun eta elkarren aurkako gai guziekin osatzen du bere bilbe edo trama.

Nobelako *personajeak*, egitan bizi balira bezelakoak izan behar dute, eta dagokien leku, inguru eta giroan aurkitu behar ditu irakurleak. Kontuan ez bezalako xehetasunarekin ematen dira nobelan. Personaje hoiek batzutan, Aldous Huxley-en *Birpondu* edo *Contrapunto*-n eta Pasternak-en *Doctor Jivago*-n bezala, pertsonajeak lehenengo mail berean agertzen dira; beste egile batzuk, pertsonaje-masa edo pertsonaje-kolektiboak erakusten dituzte, Jorge Icaza-ren *Huasipongo*-n bezala, eta oraindik beste batzutan, *Mme. Bovary* eta *David Copperfield*-en bezala, pertsonajeak sinbolikoak dira.

Inguruak, nobelan garrantzi aundiagoa du kontuan baino. Mauriac-ek ezin zuen nobela bat idatzi bere pertsonajeak biziko ziren inguruaren xehetasun guziak argitu arte, eta inguru fisikoa dela, inguru soziala dela, nobelagileak arreta aundia jartzen du inguru hau guzia egiazki erakusten.

Baina oraindik ez ditugu nobela eta nobela-laburra berdinkatu.

Nobela laburrari dagokionez, erri bakoitzean ba du esan nahi berezia: ipar-amerikarrek nobela laburra eta luzea, biak, egiten dituzte, eta bati eldu gabea balitzake lez "novella" eta besteari "novel" deitzen diote. Frantsesak, berriz, izan dira garai batean nobela laburraren formula gehien erabili dutenak. Espainian, nobelak aundia izan behar du; zenbat eta orri eta pixu gehiago, idazlea orduan eta ospetsuagoa.

Baina mota berdinekoak dira, eta neurriak ez du ezer esan nahi.

Nobela luzeak eta nobela laburrak, emaztekien gonon gora-beheraren antzeko iztilu bera adierazten du: non dago, eta zeren baitan, neurria.

Saioa

Nobela batean arazo soziologikoak eta dotrina politikoa, sozial edo erlijiozkoak azaltzeko tentaldian idazle guziak erortzen dira noizean behin.

Baina lan hoiek denak saioaren arloan daude.

Saioa, gogoetaren bide literario bat dela esan genezake: Arrokeriarik gabe eta teknikakeriarik gabe, gaur gizonak dituen ainbat galderen azterketak lagunkiro eta errazki egiteko bide berezi eta aberats bat. Saioa ez da erakus-bide bat bezala erabiltzen; idazleak gai horretaz berria duela uste duen puntua inori erakusteko beste asmorik ez du.

Neurriz laburra izaten da, eta bere tokia egunkarietan eta berezkiro espezializatuta landuak diren aldizkarietan ez da izaten, aldizkari literarioetan baizik; gizaldi honetako saioak artea, literatura eta zientzi-bilaketa uztartzen bait ditu maiz.

Eta bukatzeko, asierako asmo bera azaldu nahi dut: hemen ez dutala literatura moten hixtoriarik egin nahi izandu, eta euskeraz idatzi denaren berririk ere ez dutala eman. Lantxo honek xuxen puntu batean jarri nahi zuela bere begia: izkuntza eta kultura guzietan orokorra den literatura-moten mugaketarako asmo batzuk azaldu.

Beste aldetik, hemen aitatu diran mugaketak ez dira kutsuen beldur; nahasketa eta korapilo batzuen argigarri bakarrik esanak izan dira.